

Klövsjö kyrka

Restaurering och ommålning av fönster, 2022–2023

Bergs kommun, Klövsjö socken, Jämtlands län, Härnösands stift

Henrik Ylikoski

RAPPORT – JAMTLI 2023:22
ISSN 1654-2045

Utgivning och distribution:

Jamtli

Box 709

831 28 Östersund

Tel. 063-15 01 00

Fax 063-10 61 68

© Jamtli 2023

Redigering och layout av framsida: Lena Ljungqvist

Bilder: Henrik Ylikoski där ej annat anges.

ISSN 1654-2045

Innehållsförteckning

Inledning	3
Karta	4
Historik	5
Byggnaden	5
Antikvariska resonemang.....	6
Kulör	6
Glas	6
Befintligt utseende och skador före åtgärder	7
Långhus	7
Sakristia	7
Torn	7
Genomförda åtgärder och iakttagelser	8
Långhus	8
Sakristia	8
Torn	8
Bilder	9
Administrativa uppgifter	19

Bilagor

Bilaga 1 – Dokumentation åtgärder på fönster

Inledning

Länsstyrelsen beviljade 2021-03-04 tillstånd till restaurering och ommålning av fönster, Klövsjö kyrka, Bergs kommun (Länsstyrelsens dnr 433-1819-2021). Som underlag finns ett åtgärdsprogram framtaget av Tyréns AB (2020-04-30).

Arbetet med att restaurera fönstren påbörjades i februari 2022 och innefattade komplettering av glas, träarbeten och målning. Arbetet utfördes av Bergs fönsterrenovering. Jamtli har genom antikvarie Henrik Ylikoski ansvarat för antikvarisk medverkan och följt arbetets olika skeden. Slutbesiktningen genomfördes 2023-05-09 då beställare och entreprenörer närvarade.

I augusti 2023 drabbades Sverige av ovädret Hans, med regn och blåst. I Klövsjö konstaterades efter ovädret att det kommit in vatten på insidan av de nyrenoverade fönstren på kyrkan både i sakristian, långhuset och tornet. Möjligen är det anledningen till att man vid tidigare målning tryckt in silikon och spackel i springor och fyllt ut med färg. Entreprenören trodde att det troligen handlade om det extrema vädret som varit och att det inte skulle vara något problem framöver. Detta är dock något att hålla koll på vid framtida regnväder.

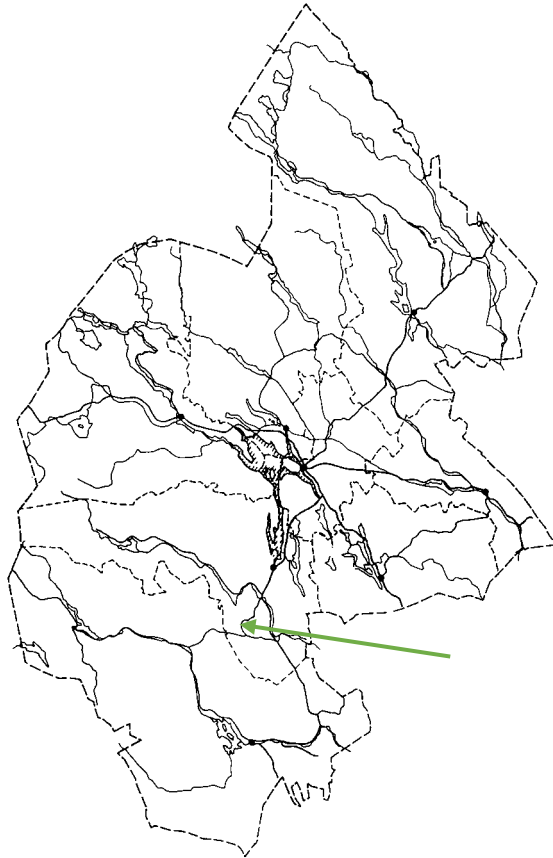
Arbetet som helhet har följt de handlingar som låg till grund för länsstyrelsens beslut och de anvisningar som lämnats av medverkande antikvarie. Arbetena kan anses ha utförts på ett antikvariskt godtagbart sätt.

Besöksprotokoll, fotografier, ritningar och andra handlingar som rör ombyggnaden finns i läns museets arkiv.

Östersund 17 augusti 2023

Henrik Ylikoski
Antikvarie

Karta

Ur Lantmäteriets öppna data

Historik

Klövsjö kyrka uppfördes 1795-97 av byggmästare Pål Persson från Stugun. År 1858 genomfördes en restaurering av kyrkan, då bland annat entrépartiet fick en ny utformning. Ursprungligen var endast taket på tornet klätt med plåt. Långhuset var spånklätt med tjocka rundade spån. År 1886 lades plåt även på långhuset. 1928-1929 skedde en reparation och ommålning av exteriören och 1958 målades fasaden på kyrkan. 1971-1972 genomfördes nästa restaurering, då togs bland annat en ny separat ingång upp från utsidan till sakristian. År 1983 målades kyrkan utvändigt och 1998-99 genomfördes en restaurering av plåttaket.

År 2004 byttes sju trasiga rutor i ytterbågarna på kyrkan i fönstren närmast orgelläktaren. Glaset som användes var ett handblåst glas som hade en tjocklek av 2 mm medan de befintliga endast var 1 mm. Spårfalsen kom att ersättas av kittfals vid berörda rutor.

År 2014 genomfördes en restaurering av kyrkan. Arbetet omfattade exteriöra målningsarbeten. Fasad, fönster och dörrar målades med linoljefärg från Engwall & Claesson. Fönster var innan åtgärd 2014 målade i en blekt brunrosa kulör. Vid skrapning framträdde en mörkare rödbrun kulör som kom att bli utgångspunkt vid ommålningen. Fönstren kom utvändigt att skrapas, grundas och sedan strykas två gånger med Linoljefärg i en rödbrun kulör (1D-663 Järnoxidbrunt, "Linoljefärg 2003"), samma som användes till entrédörrarna. Trasiga rutor kom inte att åtgärdas innan målning. Dessa skulle åtgärdas senare av församlingen. I samband med slutbesiktningen diskuterades problem med kondens mellan rutorna, något som inte skulle ha förekommit tidigare. På södra sidan var det mycket kondens mellan ytter och innerbåge. Det fanns även en del kondens på fönstren på den norra sidan.

Byggnaden

Kyrkan är uppförd av trä. Den består av långhus med rakt avslutat korparti i öster, vidbyggd sakristia vid östra gaveln och torn i väster med ingång från söder. Ytterväggarna i långhuset är av liggtimmer med panel ut- och invändigt. Tornets nedre del består sannolikt av timmer däröver en regelkonstruktion. Fasaden utgörs av stående lockpanel. I fasaden syns en horisontell panelskarv längs både långhus och torn, något under mitten på fönstren. Över långhuset är ett sadeltak valmat mot öster, belagt med falsad plåt. Tornet avslutas med en karnisformad takhuv av plåt med en öppen lanternin. På den nedre takhuv finns urtavlor mot alla fyra sidor.

På långhuset sitter sex fönster med tretton bågar i varje. Nio av fönsterbågarna är indelade i sex rutor med spröjs och tre bågar med fyra rutor som, tillsammans med en halvcirkelformad båge med ett glas, bildar den rundade överdelen på fönstren. Fönstren har spårfals, bortsett från de ställen där man tidigare bytt glas. Där har spårfalsen skurits bort och ersatts av kittfals. På sakristian sitter två fönster om fyra bågar med tolv rutor i varje indelade med blyspröjs. I tornet sitter nedtill ett fönster likt långhusets samt längre upp två tvåluftsfönster med åtta rutor i varje båge.

Figur 1 Klövsjö kyrka (bilden beskuren). Foto: Nils Thomasson, Riksantikvarieämbetet.

Antikvariska resonemang

Kulör

Fönstren var före åtgärd målade i en rödbrun kulör. Under det rödbruna färgskiktet förekom vitt och grönt. Frågan kom upp ifall man skulle gå tillbaka till den gröna kulören på fönstren. På en färgbild från 1960 är fönstren bruna, vilket innebär att de haft samma kulör i mer än 60 år. Dagens bruna kulör går även igen på dörrar och ljudluckor. En eventuell ändring av kulör på fönstren skulle innebära att man då måste ta ställning till övriga kulörer på kyrkan. Vid arbetena på fönstren 2022–2023 valdes därför att hålla kvar vid den bruna kulören.

Glas

I kyrkans fönster förekommer olika typer av glas. I innerbågarna sitter en hel ruta med mycket liv i glaset. De ospröjsade innerbågarna har kommit till under 1900-talet. I ytterbågarna varierar det mycket vilken typ av glas som sitter i fönstren, allt från kulturglas med mycket liv till släta glas. Till de rutor som behövde bytas, valdes ett gammalt glas som smälter in bland de övriga.

Befintligt utseende och skador före åtgärder

Långhus

Fönstren på Klövsjö kyrka var i behov av åtgärd. Femton trasiga fönsterrutor kunde noteras innan nedtagning, kondens förekom mellan bågarna samt virkesskador i bågarna och karmstycke. Färgsprickor, flagnad färg förekom. Skador förekom i större utsträckning på den södra fasaden än på den norra.

Träet i fönsterbågarna var torrt och sprucket. Fönstren hade de senaste gångerna målats på plats, vilket inneburit att glipor mellan båge och karm målats igen. Springan som ska vara mellan karm och fönsterbåge har troligen blivit täckt med färg och på så sätt hindrat luft att cirkulera utifrån och mellan fönsterbågarna. Vid tidigare målning hade man tryckt in silikon i springor och fyllt ut med färg. Förutom silikon i fogarna, återfanns ett hårt spackel i skarvarna mellan båge och karm. Man hade tidigare satt tätningslist både på inner och ytterbåge. Flera av glasrutorna var lite för små vilket tidigare lösts genom att fylla ut med kitt och silikon.

Tre färgskikt gick att urskilja på ytterbågarna. Ytterst en brun ton (Järnoxidbrun 1D-663 från ”Linoljefärg 2003”), under den ett tunt vitt lager (möjligen en grundning) innan ett grönt lager, sedan kom man ner på träet. Den gröna kulören på bågarna låg nära NCS S 6020-G30Y.

Sakristia

Fönstren på sakristian var i bättre skick än långhusets fönster. Skadorna bestod av trasiga ”stormjärn” i trä som delvis ramlat bort. Öglorna till stormjärnen utgjordes dels av böjda remsor i blyplåt som lötts på plats, dels av (senare) metallkrokar som på insidan fästs med en mutter. Även blyspröjsen var i behov av att ersättas. Inga trasiga fönsterrutor förekom och träverket var i gott skick.

Torn

Tornfönstren ramlade isär när de plockades ner. Man har tidigare ersatt glas genom att skära bort spårfalsen och kitt. Bågarna hölls på plats av några spikar. Det förekom rötskador på karmunderstycken. Fönstren uppe i tornet satt fast med hakar. På några ställen satt långa stormhaspar av den typ som brukar användas på utsidan av fönster.

Genomförda åtgärder och iakttagelser

Långhus

Fönsterbågarna plockades ut och åtgärdades i verkstad. Trälagningar har förekommit på både karmar och bågar. Det handlar mest om småskador som åtgärdats (se bilaga).

Vid målning av fönstren har Ottosons linoljefärg använts. Till utsida ytterbågarna användes en rödbrun kulör (NCS S 1710Y-70R) motsvarande den tidigare. För insidan på ytterbågen och för innerbågen, togs en grå kulör (NCS S 2500-N) fram utifrån den befintliga kulören.

Flera av glasrutorna visade sig vara för små. Detta har tidigare lösts genom att man fyllt ut med kitt och silikon för att få rutorna att sitta. De rutor som glipade allt för mycket har ersatts. Vilket innebar att det kom att bli fler rutor som behövde bytas (se bilaga).

Vid återmontering av långhusets fönsterbågar, upplevdes problem att få dem på plats. Redan vid nedtagning var en del av bågarna väldigt svåra att få loss. Rent visuellt kan man se att karmen på fönstret mot söder närmast altaret (fönsterparti 3) lutar, detta är inget nytt utan har antagligen skett gradvist under lång tid. På innerbågarna har man tidigare försökt att kompensera för detta genom att hyvla underkanten på bågarna för att få dem att passa bättre. Nu kom man att ytterligare hyvla båge 1,2 och 3 i fönsterparti 3 så att de gick att montera tillbaka i karmen.

Vid nedplockning av fönsterpartiet på norra sidan närmast altaret, upptäcktes att en av de rundade innerbågarna upptill saknades (fönster 7, båge 11). Då den saknade bågen inte gick att hitta igen, kom en ny innerbåge att tillverkas av Martebo bygg AB.

Sakristia

Karmarna justerades och fyllnadsmassa i springorna togs bort. Blyspröjsen i bågarna har ersatts med ny blyspröjs. Merparten av de gamla glasen har kunnat återanvändas men inte på sin ursprungliga plats då de passade dåligt i de justerade bågarna.

”Stormjärnen” i trä har bytts ut (de gamla har sparats). Öglorna till stormjärnen som tidigare utgjordes av böjda remsor i blyplåt och (senare tillkomna) metallkrokar, har ersatts med böjda remsor av blyplåt som lösts på plats.

Fönstren har målats med linoljefärg från Ottosons i samma kulör som övriga fönster på kyrkan (utsida ytterbåge NCS S 1710Y-70R, insidan ytterbågen NCS S 2500-N).

Torn

Trälagningar har gjorts på karmunderstycken till fönsterbågar 1-2 (se bilaga). Sex rutor kom att bytas i tornfönstren. Karmarna har kilats för stabilitet. Stängningsbeslag i form av kortare hakar än de som satt där tidigare har monterats.

Bilder

Figur 2 Klövsjö kyrka, fönstren i torn och sakristia har plockats ned för åtgärd.

Figur 3 Fönster nr 3 på södra långhusväggen före åtgärd.

Figur 4 Den blekta färgen flagade delvis. En del trasiga rutor förekom innan åtgärd.

Figur 5 Bågar i verkstaden. Notera den gröna kulören.

Figur 6 Exempel på trälagning.

Figur 7 Exempel på trälagning.

Figur 8 Fönster nr 3 på södra långsidan efter åtgärd.

Figur 9 Närbild på fönster nr 3 efter åtgärd.

Figur 10 Man har tidigare hyvlat på bågarna för att anpassa dessa till den lutande karmen i fönster nr 3.

Figur 11 Fönster nr 7 innan den nya bågen kommit på plats.

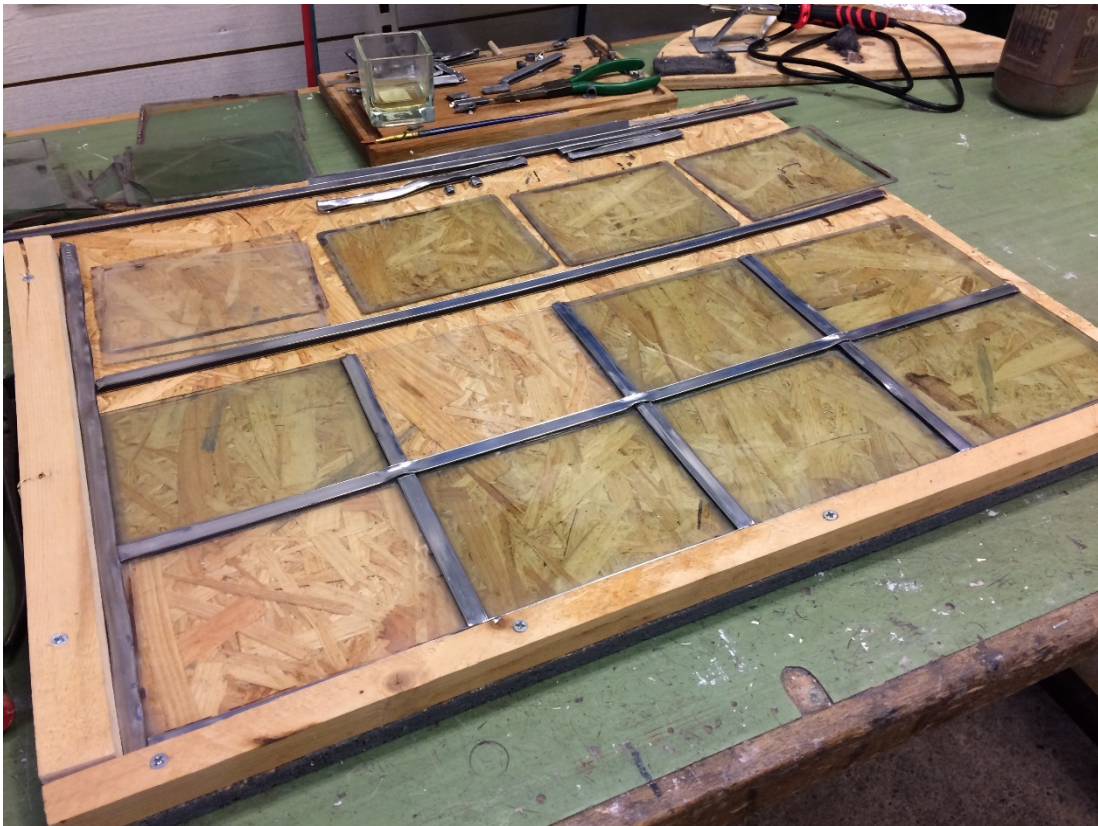
Figur 12 Fönster nr 7 efter att den nya bågen kommit på plats.

Figur 13 Fönster på sakristian före åtgärd.

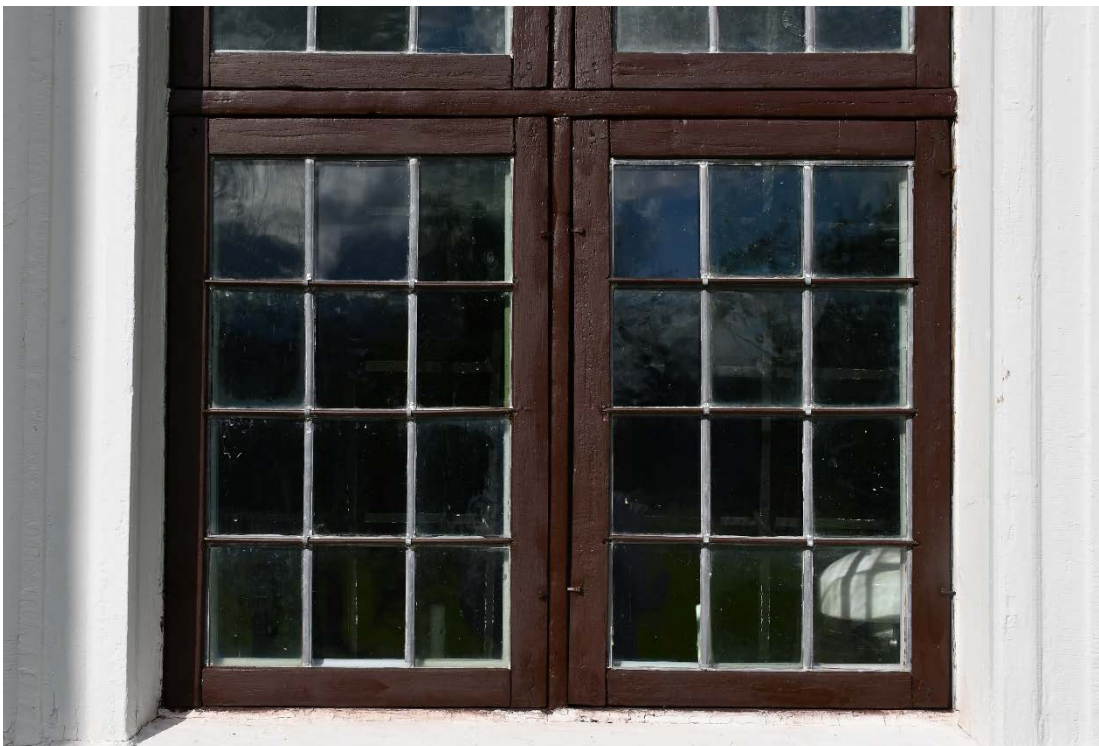
Figur 14 "Stormjärnen" i trä hade delvis ramlat bort.

Figur 15 Blyspröjsat fönster under pågående arbete i verkstaden.

Figur 16 Fönster på sakristian efter åtgärd.

Figur 17 Fönster efter åtgärd med nya "stormjörn" i trä.

Figur 18 Tornfönster efter åtgärd.

Figur 19 Tornfönster efter åtgärd. Notera hasparna som håller fönstret på plats.

Figur 20 Klövsjö kyrka efter åtgärd.

Administrativa uppgifter

Objekt:	Klövsjö kyrka
Fastighetsbeteckning:	KLÖVSJÖ 21:1
Jamtli's diarienummer:	Dnr 38/2023 F8AAD
Länsstyrelsens diarienummer:	433-1819-2021
Uppdragsgivare:	Sydöstra Jämtlands pastorat Kyrkvägen 31 83496 Brunflo
Entreprenör:	Bergs fönsterrenovering Rörön 831 845 61 Svenstavik
	Martebo bygg AB Hoverberg 421 845 62 Svenstavik
Antikvarie:	Stiftelsen Jamtli Box 709 831 28 Östersund

RAPPORTSERIE – JAMTLI, 2023

ISSN 1654-2045

- 2023:1 Marby gamla kyrka. Byte av stickspåntak, 2022
Henrik Ylikoski
- 2023:2 Fornminnesinventeringen kring Lossen 2022
Annabell Fogelberg
- 2023:3 Målning av hållristningarna i Glösa och Gärde. Fornvårdsprojekt, delrapport 2022
Anna Engman
- 2023:4 Arkeologisk undersökning i form av schaktningsövervakning vid bytomt/gårdstomt L1947:4696 på fastighet Valla 5:11
Annabell Fogelberg
- 2023:5 Handöls kapell. Kulturhistorisk utredning av begravningsplats
Victoria Bly
- 2023:6 Igulsberget. Arkeologisk förstudie inför anläggande av vindkraftspark
Anna Engman
- 2023:7 Vallbo kapell. Kulturhistorisk utredning av begravningsplats
Victoria Bly
- 2023:8 Frägnberget. Arkeologisk förstudie inför anläggandet av vindkraftspark
Anna Engman
- 2023:9 Åre gamla kyrka. Kulturhistorisk utredning av begravningsplats
Victoria Bly
- 2023:10 Undersåkers kyrka. Kulturhistorisk utredning av begravningsplats
Victoria Bly
- 2023:11 Arkeologisk utredning i Odensala
Kristina Jonsson
- 2023:12 Torråsen. Arkeologisk utredning inför anläggande av nytt regemente
Anna Engman
- 2023:13 Schaktning vid gravhögar i Odensala
Kristina Jonsson
- 2023:14 Kännberget. Arkeologisk utredning inför anläggande av vindkraftspark
Anna Engman
- 2023:15 Fasikan. Arkeologisk utredning inför anläggandet av vindkraftspark
Anna Engman
- 2023:16 Bandsjö – Torsboda. Arkeologisk utredning inför anläggandet av ny kraftledning
Anna Engman
- 2023:17 Spångbyberget. Arkeologisk utredning inför anläggandet av vindkraftspark
Anna Engman

- 2023:18 Schaktningsövervakningar i Vamsta och Gusta
Kristina Jonsson
- 2023:19 Arkeologisk utredning inför anläggandet av en faunapassage över E4:an
i Nordmalings kommun
Anna Engman
- 2023:20 Schaktning vid gravhögar i Edsåsen
Kristina Jonsson
- 2023:21 Lilltevedalen 1:484. Arkeologisk utredning inför upprättande av detaljplan
Anna Engman
- 2023:22 Klövsjö kyrka. Restaurering och ommålning av fönster, 2022–2023
Henrik Ylikoski
- 2023:23 Collegiebostaden. Byte av stickspåntak, 2023
Henrik Ylikoski